

ПРОСТОРОВІ ДОМІНАНТИ ДІЯЧІВ ДОБИ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

КРАВЧУК Валентина Миколаївна,
*к.ю.н., доцент, доцент кафедри теорії та
історії держави і права юридичного
факультету Тернопільського
національного економічного університету*

Активізація суспільно-політичного життя в Україні в першій чверті ХХ століття, й зокрема в період Української Центральної Ради, стимулювала процес розвитку науки, різносторонню діяльність наукових товариств. Результати досліджень українських вчених та мислителів справили великий вплив на світову науку. Саме тому, сьогодні, коли Україна перебуває у вирі нескінчених реформ, змін і трансформацій, надзвичайно актуальними є дослідження особливостей державотворчої і правотворчої ідеології вказаної доби, адже безперечним є той факт, що будь-які реформи не тільки мають відбуватися на науково-обґрунтованих основах, а й враховувати національні світоглядні традиції та коріння.

Державно-правові погляди діячів Української Центральної Ради аналізуються у численних працях знаних науковців, зокрема: В. Гончаренка, А. Захарчука, О. Копиленка, М. Кравчука, В. Рум'янцева та багатьох інших. Метою ж даної публікації є визначення просторових домінант у спадщині деяких мислителів доби УЦР, зокрема М. Грушевського, В. Винниченка та деяких інших діячів.

Розкриваючи дану тему, в першу чергу, слід зазначити, що простір - одна із фундаментальних категорій людського існування і часто сприймається як загальний термін для позначення місць, регіонів, територій, зон, розміщення тощо. Простором обмежені території держав, що утворюють кордони з територіями сусідніх країн. Таким чином, складовою державотворення стає утвердження державно-правового статусу етнічних територій, проблеми, пов'язані із формуванням національної ідентичності.

У цьому ракурсі просторові уявлення у громадсько-політичній думці України на початку ХХ століття формуються на основі слов'янофільської концепції, започаткованої Кирило-Мефодіївським товариством [1, с. 41]. Його учасники і прихильники (серед яких і відомий український історик, політичний і громадський діяч, голова УЦР, М.С. Грушевський) вважали, що кожен слов'янський народ має утворити власну демократичну республіку, а всі вони мають об'єднатися у федерацію зі спільним парламентом у Києві. У своїй роботі «Хто такі українці і чого вони хочуть?» М. Грушевський зазначає: «українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави була утворена одна область, одна національна територія» [2, с. 125]. Він формулює значення автономного статусу для Української держави так: «Домагання народоправства і суто демократичного ладу на Україні в відокремленій, «незмішаній» автономній Україні, пов'язаній тільки федеративним зв'язком чи то з іншими племенами слов'янськими, чи то з іншими народами і областями Російської держави - се наше старе гасло, підняте ще у 1840-х роках найкращими синами України... воно від того часу не перестає бути провідним мотивом української політичної думки, організаційної роботи, культурної і громадської праці» [2, с. 240]. Наполягаючи на автономії України у складі Російської федеративної республіки, М. Грушевський чітко вказує своє бачення, якою саме повинна бути ця автономія: «право жити по своїм законам, самим собі становити закони, а не жити по чужим законам і під чужою властю» [2, с. 117].

У I Універсалі Центральної Ради від 10 червня 1917 р. проголошено організацію автономного ладу. Тимчасовий уряд згодився визнати автономний статус України з дев'яти губерній у межах п'яти: Волинської, Київської, Полтавської, Подільської і Чернігівської (без Мглинського, Стародубського, Суразького і Новозибківського повітів), а Центральна Рада згодилась лише тимчасово визнавати державну територію в таких межах. Населення інших українських земель, що перебували поза юрисдикцією Центральної Ради, через органи самоврядування масово виявляло бажання ввійти до складу української автономії. 13 листопада УЦР вирішила поширити свою владу на інші українські землі: Холмщину, Катеринославщину, Херсонщину, частину Курської і Воронезької губерній. 20 листопада 1917 р. III Універсалом було проголошено утворення Української Народної Республіки як держави у федеративному зв'язку з Росією. Зазначалося, зокрема, що «...до території Української Народної Республіки належать землі, заселені у більшості українцями: Київщина, Поділля, Волинь, Чернігівщина, Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина, Херсонщина, Таврія (без Криму). Остаточне визначення кордонів УНР як щодо прилучення частини Курщини, Холмщини, Воронезької губернії, так і суміжних губерній і областей, де більшість населення українська, має бути встановлено за згодою організованої волі народів» [3]. Цей Універсал, як зазначає А.С. Захарчук, став помітною віхою в справі національного державотворення, адже, по-перше, тут окреслювалася територія Української Народної Республіки, що знімало з порядку денного проблему українського громадянства; а, по-друге, УЦР зробила ще один крок на шляху до розв'язання національного питання, проголосивши необхідність прийняття закону про національно-персональну автономію [4, с. 24].

Згодом, коли стало зрозуміло, що ніякої автономії Росія не допустить, погляди М. Грушевського на відносини з Росією, звичайно, змінилися. Так він пише, що потрібно будувати вже не просто автономію в складі Російської республіки, а Велику Україну, «...велику не територією чи багатством, чи пануванням над іншими, а велику соціально-моральними вартостями» [2, с. 33]. М. Грушевський зрозумів, що у складі Росії про таку вільну Україну годі й мріяти і тому пропонував побудову самостійної держави. Отож, 9 січня 1918 р. IV Універсалом УЦР було проголошено абсолютну самостійність УНР. Після укладення між УНР, з одного боку, та Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією і Туреччиною - з другого, 9 лютого 1918 р. мирного договору, німецько-австрійські війська (як союзні) зайняли територію України і встановили на її східних рубежах з радянською Росією демаркаційну лінію [3].

Окремо варто згадати ідею «чорноморського простору», (яка стала популярною уже в першій половині XX століття і оформилася остаточно в працях Ю. Липи та Л. Бочковського) адже, як влучно підкреслює Р. Додонов, ще М. Драгоманов вказував, що «без південних берегів Чорного моря Україна неможлива як культурний край» [5, с. 133-134]. «Чорноморська доктрина» Ю. Липи ґрунтується на ідеї «чорноморського простору», до складу якого входить багато країн Причорномор'я, та визначальній ролі України серед них. «Чорноморський простір – це таке ж поняття, як Балтійський, як Східно- або Західносередземноморські простори. Окреслюють його сточища рік і морські узбережжя як лучбовий зв'язок, культурні й історично політичні традиції – як духовний зв'язок... Чорноморський простір становить географічну цілість, має свій геополітичний зміст, свою етнічну спільноту та власні вироблені торговельні, культурні й державні традиції, що здноріднили психіку чорноморського населення. Проблема полягає у тому, щоб у цій геополітичній і культурній спільності в сучасній текучості міжнародних відносин знайти волю до єдності та динаміки. Йдеться про те, щоб якась сила піднесла ініціа-

тиву і відтворила волю цілого Простору до власного буття як політичної спільноти. Хоч вже певною мірою призначений самим Провидінням і історією до впровадження цієї волі в життя, хто може бути носієм Чорноморської доктрини над Чорним морем і в цілому світі? – Україна, воля її народу й вага її краю» [1, с. 43].

У працях М. Грушевського можна спостерігати, що мислитель чітко розрізняє культурний і географічний простір як простір домагань українського народу. Так, він розуміє недоліки односторонньої східної (проросійської) чи західної (проєвропейської) орієнтації, відзначаючи, що «...коли народність наша, дух нашого народу тягне нас на захід, край завертає енергію, нашу працю на схід і полуденне, в сферу нашого моря, нашого комунікаційного центру, до котрого ведуть нас наші ріки і повинні б були повести всі наші дороги, коли б вони будувались нами, в орієнтуванні нашими інтересами, а не мали ми своєю метою – навпаки – боротись з природною орієнтацією нашого економічного й культурного життя» [1, с. 41-42].

На наш погляд, потребує додаткових ґрунтовних досліджень і ступінь диференціації поняття простору як території держави (яка в значній мірі, як зазначено вище, в той період була визначена законодавчо) та державного простору. Тут раціонально виходити з позицій сучасного дослідника І.В. Долматова, який доводить, що природу держави неможливо розкрити, обмежуючись тільки тією територією, на якій вона розташована. Процеси глобалізації й міграції населення змушують державну владу все частіше враховувати політичні, економічні, культурні інтереси своєї цілісності за межами власної території [6, с. 8]. Очевидним це стає з того історичного факту, що Державний центр Української Народної Республіки функціонував і в екзилі – органи державної влади внаслідок більшовицької окупації території УНР перебували спочатку частково (кінець 1919 року), а з кінця 1920 року цілком – поза межами УНР, на території Польщі в Тарнові (деякі установи в Ченстохові); згодом державні установи діяли в містах Варшава, Париж, Прага, Ваймар, Кісінген, Мюнхен, Філадельфія. Десята Надзвичайна сесія УНРади в екзилі визнала правонаступницею УНР державу Україна і ухвалила рішення про передачу повноважень та атрибутів державної влади новообраному Президентові України. І вже 22 серпня 1992 р. Президент УНР в екзилі Микола Плав'юк передав грамоту Державного центру УНР Президентові України Леоніду Кравчуку [7].

Перебування за кордоном в еміграції дало, наприклад В. Винниченку, можливість переосмислення й узгодження своїх поглядів на народовладдя. Якщо в період, коли він займав посаду Голови Генерального Секретаріату – першого українського автономного уряду, значний вплив на його погляди мала соціалістична ідеологія, то перебуваючи в еміграції, В. Винниченко намагається переосмислити результати національно-визвольних змагань 1917–1920 рр., з'ясувати причини їх поразки. І, зрештою у 1949 р. він написав працю «Заповіт борцям за визволення», яка стала своєрідним підсумком його діяльності як політичного діяча й теоретика українського національно-визвольного руху, де він визначає державність як пріоритетне стратегічне завдання, що стоїть перед українською нацією: «...нація без державності є покалічений людський колективний організм» [8, с. 273-275].

Отже, завершуючи, важливо підкреслити наступне: 1) простір, на який поширюється юрисдикція держави обмежується територіальним суверенітетом, тобто в найвужчій трактовці – це територія держави, яка за часів УЦР була чітко визначена законодавством; 2) актуальною й на сьогоднішній день є ідея «чорноморського простору», до складу якого входить багато країн Причорномор'я, та визначальна роль України серед них; 3) «державний простір» є не тотожним, значно ширшим поняттям, ніж «територія держави», що доводить хоча б те, що з кінця 1919 року і аж до 22 серпня 1992 року Державний

центр УНР функціонував в екзилі (у вигнанні).

Список використаних джерел:

1. Шмаленко Ю.І. Геополітичні концепції українських вчених на початку ХХ ст. / Ю.І. Шмаленко // Вісник Національного університету «Львівська Політехніка». - 2007. - № 584. - С. 38-43.
2. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 240 с.
3. Зайчук О. Землі і кордони України у 20-му столітті і раніше. Встановлення східного кордону УСРР в 1919-1925 роках (історико-правовий аспект) [Електронний ресурс] / О. Зайчук, В. Капелюшний, О. Вовк. – Режим доступу: https://warbibl.io.ua/s986123/zemli_i_kordoni_ukraeni_u_20-mu_stolitti_i_ranishe
4. Захарчук А.С. Політико-правові аспекти державотворення періоду Центральної Ради: автореф. дис. ... д.ю.н. за спеціальністю 12.00.01: «Історія та теорія держави і права; історія політичних і правових учень»/ Андрій Савович Захарчук. Інститут законодавства Верховної Ради України. – Київ, 2010. – 39 с.
5. Додонов Р. Чорноморські вектори у геополітичних концепціях України і Росії [Електронний ресурс]/ Р. Додонов// Політичний менеджмент. – 2005. – №4. – С. 127-140.
6. Долматов І. В. Просторове буття сучасної держави: автореф. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / Долматов Іван Володимирович. - Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2009. – 22 с.
7. Енциклопедія сучасної України/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=26190
8. Цапко О. Ідея народовладдя в теоретичній спадщині діячів Української Центральної Ради (М. Грушевського та В. Винниченка)/ О. Цапко, Ю. Богаліка// Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2013. - № 1. – С. 269-276.

УКРАЇНСЬКА ЦЕНТРАЛЬНА РАДА – ФУНДАМЕНТ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ ХХ ст.: ІСТОРИКО- ПРАВОВИЙ ДОСВІД

КРАВЧУК Микола Володимирович,
*к.ю.н., доцент, доктор права Українського
вільного університету, завідувач кафедри теорії
та історії держави і права Тернопільського
національного економічного університету*

Постановка проблеми. Початок ХХ століття для українців став розвитком власного національного державного будівництва. Ключову роль у цьому процесі зіграла Перша світова війна, яка виступила своєрідним каталізатором суспільних процесів у багатьох народів світу. У тому числі вона, так би мовити, розбуркала українське суспільство, стала його своєрідною рушійною силою, завдала як поступального руху, так і призвела до